

могою державно-владного припису, примусу щодо їх дотримання та виконання, шляхом їх державного санкціонування. Таким чином, Україні історично властивий контамінаційний тип світської держави, а на сучасному етапі розвитку утворюються ознаки ідентифікаційного типу світської держави.

1. *Марченко М.Н.* Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2003. – С. 89. 2. *Тойнби А. Дж.* Постигжение истории. – М.: Айрис-Пресс, 2006. – С.117–169. 3. *Бостан С. К.* Проблемы пізнання причин і умов виникнення держави, її поняття та типології / С. К. Бостан // Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. 1 / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, Н. М. Пархоменко та ін.]. – К., 2007. – С. 102. 4. *Понкин И.В.* Правовые основы светскости государства и образования. – М. : Про-Пресс, 2003. – С. 87. 5. Правовые системы стран мира : Энциклопедический справочник / [отв. ред. А. Я. Сухарев]. – 3-е изд. перераб. и доп. – М., 2003. – С. 377, 403–404, 950. 6. Греческая Иверская Кормчая IX–X вв. С собраниями канонов и законов Иоанна Схоластика / [опис. И. Срезневский]. – СПб.: Тип. имп. Акад. наук, 1871. 7. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / [упоряд.: Чайковський А. С., Копиленко О. Л., Кривоніс В. М. та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 43–127. 8. *Тимошенко В.І.* Теократія // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін.]. – К., 1998–2004. – Т. 6: К–М. – 2004. – С. 35. 9. Правовые системы стран мира : Энциклопедический справочник / [отв. ред. А. Я. Сухарев]. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 297. 10. *Абдулаев М.И.* Проблемы теории государства и права: Учебник / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб.: Питер, 2003. – С. 131. 11. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / [отв. ред. А. Я. Сухарев]. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 377, 403–404, 950. 12. *Понкин И.В.* Светскость государства. – М.: Изд-во Учебно-научного центра довузовского образования, 2004. – С. 153. 13. *Гениева Е.Ю.* Взаимоотношение церкви и государства / Е. Ю. Гениева // Материалы конференции Межпарламентской Ассамблеи Православ'я (3–4 ноября 2003 г.): Тезисы докл. – М., 2003. – С. 15. 14. *Емченко Е.Б.* Стоглав: исследования и текст. – М.: Индрик, 2000. – 495 с.; Стоглав / [сост., комм. текста Беляев А. В.]. – СПб.: Воскресение, 1997. – С. 23–51.

Д. Д. КОССЕ

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТА МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ОЗНАКИ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Автор анализирует разные подходы к определению механизма правового регулирования и правового режима, их признаков, применению в науке, при формировании и реализации украинского современного законодательства. Определяется соотношение этих категорий в науке, необходимость их применения в украинском праве и законодательстве.

Author is look into different views in work about definition like categorical concepts of law such as mechanism of legal regulation or legal regime, their factors, actuality adminis-

© КОССЕ Дмитро Дмитрович – кандидат юридичних наук, в.о. доцента Чорноморського державного університету ім. Петра Могили

tration in science, in formation and exercise modern Ukraine law. He's learn different views about this categorical concepts, analyse their factors and he's make conclusion about correlation this categorical concepts, need for it exists and their use in modern Ukraine law.

Механізм правового регулювання є предметом наукового аналізу протягом тривалого часу. Зокрема, відзначає, що категорія «механізм правового регулювання» визначена в теорії держави та права для відображення руху, функціонування правової форми¹. Але з часом категорія «механізм правового регулювання» почала застосовуватися і в іншому значенні – як «механізм правотворчості», «юридичний механізм управління» тощо. На думку деяких науковців, поняття «механізм правового регулювання» застосовується як спосіб функціонування та сукупність або система заходів впливу.

Поняття «механізм правового регулювання» похідне від поняття правового регулювання. С.С. Алексєєв визначає правове регулювання як таке, що здійснене за допомогою системи правових заходів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних принципів тощо), має результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб. «Однак рівень механізму правового регулювання залежить не тільки від стану законодавства, – стверджує А.І. Бобилев. – Важливо також реалізувати на практиці прийняті закони. Саме тому дуже гостро постає питання про механізм реалізації норми права²». На думку автора, це одна із суттєвих проблем сучасного права, у вирішенні якої повинен бути зацікавлений кожен громадянин.

А.В. Малько зазначає, що мета механізму правового регулювання – забезпечення руху інтересів суб'єктів до цінностей, тобто гарантування їх справедливо-го задоволення. Виходячи з цього, він визначає механізм правового регулювання як систему правових заходів, спрямованих на усунення перепон на шляху задоволення інтересів суб'єктів права. В.Н. Хропанюк вважає, що це система правових заходів, за допомогою яких здійснюється впорядкованість суспільних відносин відповідно до мети та завдань правової держави.

Отже, під механізмом правового регулювання слід розуміти системну сукупність правових заходів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини у необхідному їй (державі) та суспільству напрямі.

У механізмі правового регулювання С.С. Алексєєв визначає структуру правового регулювання: кожній галузі права притаманний свій метод та/або поєднання методів правового регулювання. В теорії правового регулювання прийнято виділяти два методи правового впливу: 1) метод децентралізованого регулювання, який побудований на координації цілей та інтересів у суспільному розвитку і який застосовується у приватноправових галузях; 2) метод централізованого, імперативного регулювання, який базується на субординації між учасниками суспільних відносин і використовується у публічно-правових галузях.

Способи правового регулювання – шляхи юридичного впливу, закріплені у юридичних нормах та інших елементах правової системи. С.С. Алексєєв визначає такі способи правового регулювання: а) дозволи – надання особам права на власні активні дії; б) заборони – покладання на осіб обов'язку утримуватися від здійснення конкретних дій; в) позитивні зобов'язання – покладання на осіб обов'язків активної поведінки (щось зробити, передати, сплатити тощо)³. В.В. Лазарев називає ті ж самі способи правового регулювання, але в іншій

послідовності: а) позитивні зобов'язання; б) дозволи; в) заборони. При цьому він уточнює, що метод – це сукупність юридичних способів правового регулювання, а способи – це «будівельний матеріал», «юридичне речовина», що складає цей метод⁴.

Отже, процес правового регулювання в кожному конкретному випадку буває різний – залежно від виконання правових обов'язків – добровільний або примусовий.

Суттєве значення для розуміння правового регулювання має його предмет або сфера правового регулювання. Предметом правового регулювання є різні суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою, можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу. До сфери правового регулювання входять різні групи суспільних відносин: 1) відносини щодо обміну матеріальними цінностями; 2) відносини з управління суспільством; 3) відносини із забезпечення правопорядку, які виникають внаслідок порушення правил, які регламентують поведінку людей у вказаних сферах.

Сфера правового регулювання не є постійною, вона може поширюватися в результаті появи нових відносин (відносини в сфері екології) або відмови від використання права в тих чи інших сферах суспільних відносин. Від змісту та характеру предмета залежать особливості змісту правового регулювання, а також структури права. Вони можуть бути майнові, земельні, організаційні тощо. В.В. Лазарев уточнює питання про сфери та межі правового регулювання: їх правильне застосування необхідне для того, щоб виключити використання юридичних інструментів у сферах взаємодії людей, що потребують інших засобів соціальної регуляції⁵.

Отже, поняття механізму правового регулювання дає змогу не тільки об'єднати явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні акти тощо, які справляють правовий вплив, оскаржувати їх цілісність, але й представляти їх у системі, що характеризують результативність правового регулювання.

Така позиція щодо розуміння механізму правового регулювання як сукупності правових заходів, які використовуються в процесі правового регулювання суспільних відносин, є дискусійною. На думку В.М. Сирих⁶, один з основних принципів наукового аналізу складних систем, механізмів потребує розглядати досліджуваний об'єкт, у взаємозв'язку, взаємодії його складових частин. Тільки за такого підходу можна встановити, наскільки ефективно діють компоненти, які їх функції і наскільки результативною є робота механізму на рівні його складових. Саме тому для отримання правильної інформації та уявлення про механізм правового регулювання, його здатності виступати в цій якості необхідно розглядати максимально повно усі його компоненти, а також у їх взаємозв'язку. За таких методологічних вимог механізм правового регулювання можна розглядати як складну систему правових засобів, суб'єктів, що здійснюють правове регулювання або правову діяльність, і юридично значущих результатів їх діяльності. При цьому єдиний механізм правового регулювання відповідно до стадій правового регулювання поділяється на три компоненти: механізм правотворчості, механізм реалізації норм права та механізм державного примусу.

Певний внесок у розробку проблеми механізму правового регулювання зробили П.Е. Недбайло, А.С. Піголкін, М.П. Лебедєв, М.І. Матузов та ін. Більш детальне обґрунтування ця ідея набула в працях С.С. Алексєєва. До запропонованої ним конструкції не було внесено суттєвих змін. Відповідно до стадій правового регу-

лювання вчений виділяє три загальні елементи в механізмі правового регулювання: юридичні норми; правові відносини; акти реалізації прав та обов'язків. Факультативним елементом є акти застосування права. Таке уявлення про структуру механізму правового регулювання досить поширене хоча існують й інші точки зору⁷.

На першій стадії формується правило поведінки, яке спрямоване на задоволення тих чи інших інтересів, які знаходяться в сфері права і потребують справедливого впорядкування. Тут не тільки визначається коло інтересів і відповідно правовідносин, у межах яких їх здійснення буде правомірним, але й прогноуються перепони цьому процесу, можливі правові заходи щодо їх усунення.

На другій стадії здійснюється визначення спеціальних умов, за яких «включається» дія загальних програм і які дають змоги переходити від загальних правил до детальних. Елементом, який визначає цю стадію, є юридичний факт, який використовується як підстава здійснення конкретних дій. Однак, як правило, для цього необхідна система юридичних фактів (фактичний склад), з яких один з них повинен бути обов'язково вирішальним.

Третя стадія – встановлення конкретного юридичного зв'язку з визначеним розподілом суб'єктів на уповноважених та зобов'язаних. Інакше кажучи, тут проявляється якась із сторін, яка має інтерес і відповідне суб'єктивне право, покликане його задовольняти, і яка зобов'язана або не чинити протидії цьому задоволенню (заборони), або здійснювати активні дії в інтересах саме уповноваженого.

Реалізація механізму правового регулювання здійснюється через особливі комплекси юридичних засобів, які нерідко позначаються як правові режими. Наукові дослідження цієї проблеми мали з'ясувати специфіку юридичного регулювання певної ділянки діяльності особистості, особливо коли ця діяльність має чітко визначений об'єкт. Проводилися ці дослідження під кутом зору правового режиму даного об'єкта, виду діяльності. Коли ж при вивченні системи права з'ясувалося, що для кожної галузі характерний специфічний режим регулювання і в ньому якраз концентрується юридична своєрідність галузі, то стало очевидним, що зазначене поняття позначає визначеність, вузлові аспекти правової діяльності. Але такий погляд обмежував поняття «режиму» конкретною галуззю права. Поняття правового режиму дедалі активніше використовується в юридичній літературі, утверджується як важлива категорія правознавства. Законодавець частіше використовує такі словосполучення, як «митний режим», «режим господарської діяльності», «пільговий режим», «режим найбільшого сприяння», «національний режим» тощо.

Визначення ознак цього правового явища важливе як з теоретичної, так і з практичної точок зору, зокрема забезпечення основних принципів того чи іншого правового режиму, їх оновлення відповідно до викликів сучасності, пов'язаних із зміною системи управління, суб'єктів та об'єктів права, з розвитком форм власності, підприємницької діяльності, зміною пріоритетів в системі юридичних цінностей, методів та засобів.

Правовий режим як самостійну категорію правової системи можна розглядати в декількох аспектах. Так, правовий режим, можна визначити як різновид соціального режиму. Головна особливість полягає в тому, що у будь-якому разі він встановлюється, змінюється, припиняється та забезпечується правом. Поза правовою системою він не може існувати апіорі. Поза правовою системою діють режими, які не передбачають юридичного втручання в регулювання відносин та не

врегульовані правовими нормами. При цьому неможливо розглядати сутність правового режиму і поза межами впливу політичних процесів та фактів. Та й взагалі неможливо визначити такий правовий режим, який би був встановлений поза політичною волею держави, інакше така держава не є суверенною.

Правовий режим можна визначити як порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань і створюють особливу спрямованість регулювання.

Кожен правовий режим має в своїй основі елементи правової матерії (способи правового регулювання). Але в кожному режимі – і це багато в чому визначає його специфіку - один зі способів, як правило, виступає в якості домінанти, що визначає весь його вигляд і створює специфічну спрямованість регулювання. Це лежить в основі класифікації первинних юридичних режимів.

Правовий режим можна розглядати як своєрідний роду збільшений блок у загальному арсеналі правового інструментарію, що з'єднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів. Тому ефективне використання правових засобів при вирішенні тих чи інших спеціальних завдань значною мірою полягає в тому, щоб вибрати оптимальний для вирішення відповідного завдання правовий режим, відпрацювати його відповідно до специфіки цього завдання та змісту регульованих відносин.

Питання щодо правових режимів (за винятком режимів галузей) виникає, як правило, відносно не всіх рівнів правового регулювання, а головним чином щодо суб'єктивних прав. Щоправда, сама характеристика правових режимів нерідко визначається щодо певних об'єктів, але «режим об'єкта» – лише скорочене позначення порядку (процедури) регулювання, вираженого в характері та обсязі прав щодо об'єкта (тим чи іншим природним об'єктам, видам майна, землі тощо).

Як правило, в основі фізичних режимів лежить той чи інший спосіб правового регулювання. В кожному юридичному режимі можна достатньо чітко визначити його базові, первинні правові інструменти – заборони, дозволи або позитивні зобов'язання (з цього положення є винятки, пов'язані з багатоаспектним характером деяких суспільних відносин, а також з недостатнім відпрацюванням в законодавстві самого порядку регулювання). Водночас слід мати на увазі, що кожен правовий режим має різноманітні правові засоби (тому навіть у вищезазначених випадках він не зводиться до типів регулювання), а головне – слід враховувати основні змістовні аспекти категорії «режим», у тому числі те, що правовий режим виражає ступінь жорсткості юридичного регулювання, наявність відомих обмежень або пільг, допустимий рівень активності суб'єктів, межі їх правової самостійності.

Саме тому при розгляді правових питань ми зазвичай говоримо, наприклад, про загальні або пільгові правові режими. І хоча орієнтація при розгляді правових питань на загальний дозвіл, на права і активність суб'єктів може не завжди узгоджуватися із зазначеними змістовними характеристиками та ознаками категорії «правового режиму», проте обов'язково необхідно враховувати всі елементи, адже саме вони можуть у майбутньому визначити особливу спрямованість, клімат, настроїв у регулюванні й реальність цієї сфери правової дійсності, до того ж вельми важливу для забезпечення високої організованості, дисципліни та відповідальності у суспільстві⁸.

Отже, правові режими забезпечують постійне нормативне регулювання певної сфери суспільних відносин. Для встановлення правового режиму необхідне

поступове технологічне здійснення певних дій, порушення порядку використання яких може спричинити неадекватність правових норм реальній дійсності. Ефективне функціонування правового режиму передбачає здійснення, по-перше, логічно обґрунтованих дій, а по-друге, дій, що випливають із попередніх дій. Неточно визначений режим змушує функціонувати всю систему юридичних засобів нижче необхідного рівня, спричиняє падіння кількісних та особливих якісних показників діяльності. Невиправдано пільговий режим призводить до неекономного витрачання матеріальних, кадрових, фінансових ресурсів, робочого часу. В будь-якому разі правовий режим – це органічна частина державного та політичного режимів. Якщо державний режим визначається як сукупність методів влади, то політичний режим – як функціональний аспект політичної системи суспільства. Політичний та державний режими, виражаючи змістовний аспект прийняття та виконання управлінських рішень, надаючи політичному життю певну спрямованість, безпосередньо впливають на загальні ознаки, принципи та параметри формування правової системи в цілому і правових режимів зокрема.

Водночас, саме за допомогою правових режимів утверджуються та реально здійснюються політичні та державні режими. При цьому правові режими, як правило, безпосередньо відображають важливі елементи правової політики держави. Правова політика є прикладною наукою, що повинна оцінювати чинне законодавство та впливати на відпрацювання найбільш сучасного права. При цьому правовий режим – це невід’ємна якість влади, її устрою, функціонування, соціальної спрямованості.

У зв’язку з цим постає питання про тотожність понять «правовий режим» та «механізм правового регулювання». Ці поняття нетотожні. Механізм правового регулювання означає систему правових засобів щодо визначення проблемних питань, що постають перед суб’єктом права в процесі задоволення та реалізації своїх прав, та їх подальшого врегулювання.

Фактично правовий режим реалізується через механізм правового регулювання, який є загальним порядком, процесом дії та реалізації права. Якщо механізм правового регулювання – це юридична категорія, що визначає, як здійснюється правове регулювання, то правовий режим – це змістова характеристика конкретних нормативних засобів, які повинні організувати визначену частину життєдіяльності людини. Правовий режим може передбачати специфічний механізм правового регулювання, його особливий порядок, який направлений на конкретні види суб’єктів та/або об’єктів права, пов’язаний не стільки з конкретними ситуаціями, скільки з більш широкими соціальними процесами, в рамках яких ці суб’єкти та об’єкти взаємодіють.

Існуючий механізм правового регулювання зорієнтований насамперед на вирішення конкретних життєвих ситуацій. Останні виступають у правовому регулюванні як юридичні факти, що породжують відповідно до чинного законодавства різні правові наслідки. Регулювання тривалого соціального процесу не можна звести до врегулювання окремих ситуацій. Воно потребує специфічних юридичних форм, однією із яких виступає правовий режим.

Правові режими, спрямовані на врегулювання соціальних процесів, повинні мати відповідну структуру, що дає можливість їм ефективно виконувати поставлені завдання. Крім елементів механізму правового регулювання (норми права, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав та обов’язків, правозастосування), у межах яких здійснюється правовий режим, структура останнього

включає такі складові, як суб'єкти, їх правові статуси, об'єкти, методи взаємодії конкретних видів суб'єктів із об'єктами, систему гарантій (насамперед юридичну відповідальність за порушення режиму). Для правового режиму найважливіше значення мають такі умови, як час, простір, коло осіб, на яких він поширюється. В будь-якому режимі є ці три компоненти змісту.

Отже, з огляду на дуже швидкий розвиток нових суспільних відносин, виникнення нових об'єктів та суб'єктів правовідносин, у сучасній правовій системі України виникає необхідність застосування такої юридичної форми, як правовий режим. Таке правове явище було відоме юриспруденції ще на етапі її розвитку, але нині воно стало більш актуальним для застосування. Фактично правовий режим стає особливим правовим інструментом законодавця при формуванні правової системи України. Правовий режим врегульовує суспільні відносини (поза межами окремих галузей права) шляхом обмеження або збільшення обсягу правосуб'єктності, кількості об'єктів права та встановлення особливого механізму правового регулювання.

Встановлення такого правового явища законодавцем здійснюється із визначених підстав (наприклад, економічного обґрунтування) при особливому порядку створення, зміни та припинення такого явища та у деяких випадках особливому порядку застосування. Саме в такому контексті виникає та функціонує національний правовий режим, режими сприяльності або несприяльності тих чи інших суспільних процесів для тих чи інших суспільних відносин, які потребують негайного особливого врегулювання.

1. *Алексеев С.С.* Общая теория права. – М., 1982. – С. 382. 2. *Бобылев А.И.* Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 326. 3. *Алексеев С.С.* Цит. праця. – С. 382. 4. Общая теория государства и права / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 2002. – С. 376. 5. Там само. 6. *Сырых В.М.* Теория государства и права. Учебник для вузов. – М., 2000. – С. 534. 7. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2003. – С. 720. 8. *Исаков В.Б.* Механизм правового регулирования и правовые режимы // Проблемы теории государства и права. – М., 1987. – С. 261.

Ю. П. ЛОБОДА

СТАДІЇ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: КАТЕГОРІАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Автор провёл сравнительно-правовое исследование конкретно-исторических форм правовой системы одного рассматривается правовая традиция с точки зрения логического и исторического методов. Исторический метод предполагает рассмотрение истории правовой системы как последовательной цепи причинно-последственных связей. Логический призван найти логику становления правовой традиции в ракой форме, в которой она доступна сегодня.

© ЛОБОДА Юрій Петрович – кандидат юридичних наук, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ